

Şaban Öz, İSAR Vakfı Yay., İstanbul 2008, 521 s.

İLK SİYER KAYNAKLARI VE MÜELLİFLERİ

KİTAP TANITIMI

FEYZA BETÜL KÖSE

YARD. DOÇ. DR.

KSÜ İLAHİYAT FAK.

Akademik mesaisini Siyer ve Siyer usûlü alanında yoğunlaştıran Doç. Dr. Şaban Öz'ün bu alandaki ilk çalışması, “Hz. Peygamber’in Sîreti ile İlgili Mevzû Haberlerin Târihî Değeri” adlı yüksek lisans tezi olup, bu eser geçtiğimiz yıl okuyucu ile buluşmuştu. Doktora tez çalışmasını ilk dönem Siyer kaynakları ve müelliflerinin detaylı bir şekilde incelenmesine ayıran ve bu araştırmalarıyla, ilerleyen yıllarda Siyer alanında vereceği ürünlere adeta bir temel hazırlayan yazar, Siyere Giriş, İslam Tarihi Metodolojisi, Siyer Tasarımı gibi usûle dair önemli eserlerini okuyucunun istifadesine sunmuş bulunmaktadır. Aynı zamanda bir doktora tez çalışması olan “İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri”, ülkemizde genellikle kurumlar ve biyografik çalışmalar ekseninde yoğunlaşan İslâm tarihi araştırmalarında, Siyer usûlüne dair yayımlanan ilk ve hâlihazırda en kapsamlı eserdir. Çalışma, İslâm tarihi yazıcılığının tekâmül seyrini göstermesi ve Siyer kaynaklarının sağlıklı bir şekilde kullanılabilmesine yönelik olarak ilk Siyer kaynaklarının bir bütün halinde ayrıntılı incelenmesi ihtiyacının görülmesi üzerine kaleme alınmıştır. Bunun yanında yanlış peygamber tasavvurlarının tashihi için, Siyer kaynaklarında bulunan gayr-i İslâmî unsurları tespit edebilme gayesinin de bir ürünü olduğu anlaşılmaktadır.

Ele alınan konunun tarihî çerçevesinin ilk dönem olarak belirlenmesi, bir çalışmaya zaman tahdîdi koymaktan öte, ancak bu dönemin özelliklerinin iyi bilinmesi ile mümkün olabilecek, Siyer usûlüne dair bazı problemlerin çözümü ve yine bazı soruların da cevaplanması açısından alana katkı sağlamıştır. Örneğin Siyer yazıcılığının başlangıç döneminin, kaynak ve müellifleri ile tafsilatlı anlatımı,

Siyer'in ilk dönemde hadis ilminin bir şubesi olup olmadığı sorusunun yanıtlanmasında araştırmacılara gereken bilgiyi sunmaktadır. Yine Siyer anlatılarında İsrailiyat etkisinin ölçüsü hakkında soruları olan bir araştırmacı, bu etkinin gerçekleştiği dönemi inceleyen bu çalışma sayesinde aradığı cevapları bulabilecektir. İlk döneme ilişkin olan, Siyer kaynaklarının ve rivâyetlerinin otantikliği probleminin çözümünde de konuyu ilk müelliflerden itibaren inceleyen bu eser, gereken katkıyı sağlamaktadır.

Çalışmanın amacı yazar tarafından, “Siyer yazıcılığının gelişim aşamaları, Siyer eserlerinin metot ve düşünsel çerçevesi, Siyer müelliflerinin İslâm tarih yazımına metot, kaynak ve ekol yönünden katkılarını tespit edebilmek” olarak sunulmuştur (s. 1). Eserin tamamı dikkate alındığında bu amaçların gerçekleştirildiği, detaylı açıklamalarla desteklenen ve daha önce bir örneği olmayan ayrıntılı tasnifin konunun anlaşılmasında önemli etkisinin olduğu görülmektedir.

“Siyer ve Kaynakları” ismini taşıyan birinci bölümde, ilerleyen kısımlardaki kaynak ve müelliflere ait malumata geçmeden önce Siyer usûlüne dair bir alt yapı kazandırmak üzere, Siyer ve meğâzî kelimelerinin istilâhî anlamları gibi en temel noktadan başlanarak, kaynaklar, literatürdeki genişleme süreci, Siyer yazıcılığının karakteristik özellikleri gibi alanın esasını oluşturan konularda okuyucuya ayrıntılı bilgi aktarılmıştır. Birinci bölümün ilk alt başlığı olan “Siyer ve Meğâzi”de yazar, bu kavramların istilâhî manalarına ve tarihî süreçteki serencamına değindikten sonra ilerideki başlıklara bir zemin oluşturacak “Siyer Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişimi” konusu üzerinde durur. Bu bağlamda öncelikle, Siyer'in üzerine bina edildiği Araplardaki tarih anlayışı ve yazımı konusuna eğilen Öz, İslâm öncesi Araplarda gerek komşu medeniyet ve dinlerle temasın, gerekse aralarında yaşayan ehl-i kitaba ait kültürlerin basit formda bir tarih anlayışı oluşturduğunu; iç dinamiklerinden kaynaklanan tarih telakkilerinin ise Eyyâmu'l-Arab ve soy bilgisinin etkin olduğunu ifade etmektedir (s. 13-16). Bu temel üzerine oturan, Müslümanlardaki tarih yazıcılığının başlangıcı ile ilgili farklı görüşlere yer verdikten sonra Siyer yazıcılığına etki eden unsurları, Kur'an'ın tefsiri için esbâb-ı nüzûlün bilinmesi gerekliliği, siyasî çekişmeler ve hukukî ihtiyaçlar ile ehl-i kitapla yapılan münazaralar şeklinde tespit etmiştir (s. 16-17). Yazar, sahabe, Emevî ve Abbasî dönemlerinde Siyer ilminin gelişim sürecini ele alırken özellikle İslâmî ilimlerdeki tedvîn ve tasnifin üzerinde durur. Bu başlangıcın tarihi ile ilgili farklı görüşleri verdikten sonra kendi kanaatini, sahabe asrının sonu tâbiûn asrının başı olarak belirtir. Bunu tâbiûnun, üstadları olan sahabîlerden ve

onların sahifelerinden aldıkları rivayetlerle, farklı disiplinlere has, kendi özel risalelerini oluşturmuş olmaları ile delillendirir (s. 21).

Öz, birinci bölümün ikinci alt başlığı olan “Siyer Yazıcılığının Kaynakları”nda ise Siyer’e kaynaklık eden Kur’an-ı Kerim, Hadis, belli bir konu etrafında veya muhtelif içerikli rivayetlerin bir araya getirilmesi ile oluşturulan Sahifeler/Risaleler, her türdeki tarih yazımında kullanılacak envanterler demek olan Vesikalar, Şiir ve Sözlü Kaynaklar başlıkları altında her birinin kaynaklığını ayrıntılı olarak okuyucusuna aktarır. Böylelikle bu çalışma Kur’an’ın tarihe kaynaklığını sorgulayan çevrelerin iddialarına karşı, bu kaynaklığın keyfiyetini ve kıymetini ortaya koyarak bir anlamda cevap da vermiş olmaktadır. Ayrıca başlangıçta Siyer’in hadis ilminin bir şubesi olduğuna dair yaygın kanaatin yanlışlığı; her iki ilmin ortaya çıkış dönemleri, metot farklılıkları ve birbirlerine kaynak oluşları gibi hususlar çerçevesinde yapılan izahlarla ortaya konulmuştur (s. 23-43).

Bir diğer alt başlık olan “Siyer Literatürünün Genişlemesi”nde ise bu genişleme, içerik ve kaynak yönünden ele alınmıştır. Bu duruma etki eden faktörlerden biri olan çevre kültürlerin tesiri; ticaret, fetihler, dinî münazaralar, çeviri hareketleri ve mühtediler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Yazarın üzerinde durduğu bir başka etken de Müslümanların daha ilk dönemlerden itibaren yaşadıkları siyasî ve mezhebî çekişmelerdir. Verdiği örneklerle konuyu derinlemesine irdeleyen Öz, gerek itikadî mezhep ayrışmalarını gerekse iktidarı ele geçirme gayesindeki siyasî erklerin konularını güçlendirmek üzere Siyer’e dair haberler üretildiğini belirtmekte ve bu noktada kabilevî dürtülerin de, kabileyi övme ve savunma gibi çabalarla Siyer yazıcılığında genişlemeye olan etkilerinin üzerinde durmaktadır (s. 44-58).

Öz’e göre Siyer’in genişlemesinde pay sahibi olan bir diğer faktör ise Şemâil ve Delâil edebiyatı olup zamanla artan bir şekilde kaynaklarda yer verilen mucize haberleri, bu bağlamda örnek teşkil etmektedir. Kur’an’da Resulullah’a mucize verilmediğini konu alan ayetleri mucize algısının temel hareket noktası edinen yazar, çeşitli delillerle konuyu tartışmış, Kur’an’dan başka mucizesi olmayan Hz. Peygamber’e atfedilen mucizelerin, Hz. İsa’ya atfedilen olağanüstü işlerle olan benzerliğinin kendi görüşünü desteklediğini vurgulamıştır. Peygamberler arası üstünlük yarışması bu tür haber vaz’ının önde gelen sebebi olarak sunulmuş olup, bu çaba yazar tarafından teferruatı ile göz önüne serilmiştir (s. 58-64).

Birinci bölümün son alt başlığı olan “Klasik Dönem Siyer Yazıcılığının Karakteristik Özellikleri” altında ise kitâbet, isnâd, tenkid, yorum, objek-

tiflik ve ekoller konuları, bu alanda çalışmakta olan araştırmacılara doyurucu düzeyde teknik bilgi sağlamaktadır. Özellikle rivâyetlerin asırlar boyunca sözlü kaynaklara dayandıkları şeklindeki yaygın anlayışın yanlışlığına ve ilk dönemlerden itibaren isnâdın yazılı kaynakları işaret ettiğine dair bilgiler çeşitli örnekler eşliğinde sunulmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri Siyer yazıcılığının dönemlerine, bu dönemlerde yer alan müelliflere ve eserlerine ayrılmıştır. Hemen belirtelim ki Siyer yazıcılığının serencamını Başlangıç, Risaleler, Cem', Tasnif-Telif, Nakil ve Karşılaştırmalı Nakil Dönemleri şeklinde ayırmak, daha önce bir örneği bulunmayan ve tamamıyla yazara ait bir tasnif olup süreci anlama ve değerlendirme bakımından oldukça işlevseldir ve Öz'ün Siyer usûlüne yaptığı önemli bir katkıdır.

Tasnifin tüm aşamalarının sunulmasında yazarın takip ettiği yöntem, müelliflerin hayatları, hakkındaki görüşler, râvileri, rivâyetleri, eserleri ve metotlarını detaylı olarak incelemek olmuştur. Bu yöntem, ele alınan müellifin Siyer yazıcılığına bütünsel bir bakış imkânı sağlamaktadır. "Başlangıç, Risaleler ve Cem' Dönemleri" adını taşıyan ikinci bölümün ilk alt başlığı "Başlangıç Dönemi" altında Ka'bu'l Ahbâr, Abdullah b. Selâm ve Vehb b. Münebbih'in Siyer yazıcılığındaki konumları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Resulullah'ın hayatını araştırma ihtiyacının görülmeye başlandığı ve bu araştırmanın teknik ve üslûbunun şekillenmeye başladığı (s. 89) Başlangıç Dönemi'nde yazarın da belirttiği gibi her biri Siyer'in görgü tanığı olması nedeniyle daha pek çok sahabînin de incelemeye dâhil edilmesi mümkündür. Ancak çalışmanın boyutlarını aşacak bu seçenek yerine ehl-i kitap kültürünün Siyer yazıcılığına etkisini ve eklemelerini açık bir şekilde gözler önüne serebilmek amacıyla, ehl-i kitaptan olup ihtida eden bu üç ismin Siyer yazıcılığındaki yeri ve etkileri incelenmiştir. Vehb b. Münebbih ise daha geç dönem olmasına rağmen Siyer yazıcılığı açısından bu döneme dâhil edilmiş ve on bir eseri ile eserlerindeki metodunun incelenmesine de burada yer verilmiştir (s. 105-114). İslâm tarihçiliğine İsrailiyat'ın girişinde Ka'bu'l-Ahbâr ve Abdullah b. Selâm'dan daha fazla role sahip olan Vehb b. Münebbih'e çalışmada yer verilmesi, bu tür haberlerin Siyer rivâyetlerini genişletmesine dair müşahhas örneklerin sunulmasına imkân sağlamıştır.

Hız Peygamber'in hayatına dair farklı konuları ele alan veya tek râvinin rivâyetlerinin risale ve sahifelerde toplandığı dönem olan Risaleler Dönemi'nin başlangıcı için Öz, en erken Resulullah en geç sahabîler dönemlerini vermekte ve buna, risalesi olan sahabe sayısının azımsanamayacak

düzye olduğunu gerekçe göstermektedir (s. 115). Bu dönemin müelliflerinden Urve b. Zübeyr, Şurahbil b. Sa'd, Asım b. Ömer ve Abdullah b. Ebî Bekr yine hayatları, kaynakları, râvileri, eserleri ve metotları yönünden tüm ayrıntıları ile ele alınmış, aslında risalesi olmamasına rağmen Ebân b. Osman'a ise, pek çok araştırmacının onu Siyer râvisi olarak değerlendirmelerinin hatalı olduğunu göstermek üzere yer verilmiştir.

İkinci bölümün son alt başlığı olan "Cem' Dönemi"nde sadece Zührî ve Siyer yazıcılığındaki yeri incelenmiştir. Siyer yazıcılığının tekâmülünde Zührî, yeni bir dönem başlatan isim olmuştur. Bu dönem, daha önce sınırlı sayıdaki kaynaklardan elde edilen haberlerle telif edilen risale ve sahifeler yerine, müellifin ulaştığı tüm Siyer risalelerinin ve haberlerin bir araya getirildiği ve böylelikle geniş bir literatürün hazırlandığı safhadır. Medine ekolünden olan Zührî'nin bu başarısında kendi ilmî yetkinliğinin yanı sıra siyasi idarenin desteğini almış olmasının da etken olduğu yazarın tespitleri arasındadır.

Çalışmanın üçüncü bölümü ise Siyer yazıcılığının tasnif-telif dönemine ayrılmış olup bu dönemin ayırıcı vasfı, dönem müelliflerinin kendilerine ulaşan malzemeyi konularına göre tasnif edip kronolojik çerçevede eserlerini telif etmeleri olarak sunulmuştur (s. 199). Dönemin bir başka özelliği de, risale ve sahifelerden oluşan Siyer kaynaklarına yenilerinin eklenmesi ve Siyer yazıcılığı metodolojisinin yerleştirilmesidir. Müellifleri arasında yaşanan kıyasıya rekabet de bu dönemde göze çarpan önemli bir hususiyettir. Bu çalışmada tüm bu vasıfları bünyesinde barındıran dönemin müellifleri Musa b. Ukbe, İbn İshâk, Ma'mer b. Râşid, Ebû Musa es-Sindî ve Vâkîdî'den her biri Siyer yazıcısı olmaları yönünden detaylı incelemeye tabi tutulmuş olup, yazar tarafından sunulan içerik önceki bölümlerdekilerle kıyaslandığında, Siyer yazıcılığının geçirdiği tekâmül de açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümü olan "Nakil Dönemi", "Klasik Nakil Dönemi" ve "Karşılaştırmalı Nakil Dönemi" olarak iki büyük alt başlık halinde incelenmektedir. Yazar "Klasik Nakil Dönemi"nden kastını, "telif edilen eserlerin nakledildiği ve böylece eserlerin yaygınlaşmaya başladığı dönem" olarak açıklamakta, bunun yanında dönem müelliflerinin sadece nakille yetinmeyip kendilerine ulaşan haberlerin aktarımı, hata tashihi ve izahta da bulduklarını belirtmektedir (s. 351). Öz'ün bu dönemde ele aldığı müellifler ise İbn İshâk'ın râvileri olan Yunus b. Bükeyr ve İbn Hişâm olup, İbn Hişâm'ın Siyer yazıcılığını değerlendirirken "İbn İshâk Nakli" adıyla açtığı alt başlıkta müellifin hocasından nakilde bulunurken yaptığı

açıklamalar, tashihler, sansürler, tenkit ve ziyadeler gibi pek çok ameliyeyi, örnekleri ile birlikte okuyucuya aktarmıştır.

Yazar, günümüze kadar devam eden ve müelliflerin kendilerinden önceki telifleri karşılaştırmalı olarak ele alıp rivâyetleri sıralayarak tenkit ve tercihte buldukları dönem olan (s. 369) “Karşılaştırmalı Nakil Dönemi”nde, bu dönemin başlatıcısı olan İbn Sa’d’ın tarih yazıcılığını incelemiştir. En uzun İslâm tarih yazıcılığı dönemi olarak nitelediği bu yeni dönem içerisinde İbn Sa’d’ı ele alma sebebini ise, müellifin kendisinden önceki tüm Siyer malzemesini kullanmaya çalışması ve ele aldığı konu ile ilgili farklı müelliflerin nakillerini vermesi olarak açıklamıştır. Günümüze kadar devam eden bu dönemin tek müellifi İbn Sa’d değildir. Bununla birlikte hem bu dönemin başlatıcısı olması hem de kendisinden sonra gelen tüm müelliflere yer verilmesinin imkânsızlığı sebebiyle bu başlık altında sadece İbn Sa’d’ın Siyer yazıcılığı incelenmiştir.

Yazarın, eserin sonunda yer verdiği “Ekler” kısmında, çalışmada ele alınan müelliflerden Musa b. Ukbe, İbn İshâk, Ma’mer b. Râşid ve Vâkîdî’nin eser ve rivâyetlerinin senedleri, oluşturulan tablolar vasıtası ile araştırmacıların kullanımına sunulmuş olup her bir müellife dair tablodan sonra gerekli görülen notlar aktarılmıştır. Bu sayfaların akabinde ise çalışmada incelenen tüm müelliflerin isnâd şemaları çıkarılmış, Siyer kaynakları ve râvilerini gösteren bir diğer tablo ile “Ekler” kısmı sona ermiştir. Bu haliyle “Ekler”, alanın araştırmacılarının ihtiyaç duydukları detay bilgileri hazır ve kolay takip edilir bir şablon halinde vermektedir.

Öz’ün bu çalışmasının bizce en önemli özelliği, daha önce yapılmış hazır bir tasnife dayanmaksızın yazarın kendi ilmî birikimiyle ortaya koyduğu Siyer yazıcılığının dönemsel tasnifini ayrıntıları ile içermesidir. Bu tasnif ve alt başlıklarında yer alan müelliflere dair veriler incelendiğinde ve her bir bölüm bir önceki ile kıyaslandığında Siyer yazıcılığının geçirdiği tekâmül süreci de açık bir şekilde izlenebilmektedir.

Eserin üzerinde durulması gereken bir diğer yönü de, Siyer yazıcılığını, onu kavramaya temel teşkil edecek ilk basamaklarından itibaren ele alıp belirli bir düzen içerisinde konuları sıralayarak, okuyucuyu Siyer kaynakları ve müellifleri hakkındaki bölümleri kavramaya bilgi yönünden hazırlamadaki başarısıdır.

Yazarın Siyer yazıcılığının ilk dönemlerini ortaya koyarak Siyer usûlünde açtığı bu yolun yeni araştırmalar ile sürdürülmesi, İbn Sa’d ile başlayıp günümüze kadar devam eden “Karşılaştırmalı Nakil Dönemi”ne ait kaynakların ve müelliflerinin detaylı incelemelerinin yapılması lüzumu

kendisini hissettirmektedir. Zira mevcut Siyer literatüründeki içeriğin sıhhati, gerçekleşen farklılaşmaların neden ve nasıl olduğu gibi sorulara cevap bulabilmek, usûle dair bu tür çalışmaların sunulması ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri, Ortaçağ Siyer kaynakları ve müelliflerine dair bir araştırmadan başlanarak Siyer kaynaklarının günümüze kadarki serencamının literatüre kazandırılması gerekliliğini sadece ortaya çıkarmakla kalmamış aynı zamanda bu alandaki yeni araştırmalar için gerekli olan Siyer usûlüne yönelik örneklik boşluğunu da doldurmuştur.

